

УДК 336.1:352

**ОБСТАВИНИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ЗМІЦНЕННЯ СИСТЕМИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ****Кулінська А.В., к.держ.упр.***Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського*

В результаті проведеного аналізу причин кризового стану національної економіки країни, що загрожують національній фінансовій безпеці, досліджено обставини, які призвели економіку національного господарства до кризової ситуації. Проаналізовано вплив кризових ситуацій на забезпечення економічної безпеки країни, в структурі якої особливо значимий сегмент займає фінансова безпека і запропоновано заходи щодо їх попередження. Фінансова складова економічної безпеки відображає готовність фінансової системи до своєчасного і надійного фінансового забезпечення економічних потреб органів державної влади і ринкових інститутів у розмірах, достатніх для підтримки необхідного рівня національної економічної безпеки. Обґрунтовано необхідність розробки державної стратегії розвитку фінансової безпеки країни, оскільки нехтування станом фінансової складової економічної безпеки країни може призвести до катастрофічних наслідків: занепаду галузей господарства, банкрутства суб'єктів господарювання й, зрештою, підриву системи життєзабезпечення України з подальшою втратою суверенітету.

Ключові слова: кризовий стан, національна економіка, економічна безпека, фінансова безпека, державна стратегія

UDC 336.1:352

**CIRCUMSTANCES THAT INFLUENCE THE UKRAINE NATIONAL
FINANCIAL SECURITY SYSTEM CONSOLIDATION****Kulinska A.V., PhD***Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky*

While analyzing the reasons of country's national economy crisis, which endanger the national financial security, the circumstances that brought about the crisis situation of national business economy are investigated. The author analyses the impact of crisis situations on country's economic security enforcement, in structure of which financial security holds a sizeable segment, and introduces their prevention precautions. The economic security financial component indicates economic system preparedness for timely and reliable financial covering economic requirements of governmental entities and market institutions, amount of which is sufficient enough to keep the necessary level of national economic security on the move. The necessity of development of

state strategy of the financial security of the country is justified, as neglect of economic security financial component state may result in disastrous consequences: economy sectors downswing, business entities bankruptcy, and after all Ukraine life-support system erosion followed by sovereignty loss.

Keywords: crisis, national economy, economic security, financial security, national strategy

Актуальність проблеми. Кризовий стан національної економіки впливає на всі сторони суспільного життя України, має соціальні наслідки та сприяє розвитку конфліктів. В умовах глобальної кризи одним із пріоритетних завдань держави є забезпечення національної безпеки, у тому числі її економічного компонента. У структурі останнього, враховуючи переважаючу роль фінансів в національній економіці, особливо значимий сегмент займає фінансова безпека.

Фінансова складова економічної безпеки відображає готовність фінансової системи до своєчасного та надійного фінансового забезпечення економічних потреб органів державної влади і ринкових інститутів у розмірах, достатніх для підтримки необхідного рівня національної економічної безпеки. Нехтування станом фінансової безпеки держави може призвести до катастрофічних наслідків: занепаду галузей господарства, банкрутства суб'єктів господарювання і, зрештою, підриву системи життєзабезпечення країни з подальшою втратою суверенітету.

Аналіз останніх наукових досліджень. Питання впливу кризового стану національної економіки на забезпечення безпеки суб'єктів господарства давно привертає увагу багатьох зарубіжних або вітчизняних вчених-економістів. Економічна криза як складова економічних циклів і економічної кон'юнктури досліджувалася такими зарубіжними вченими: Дж. Кейнсом [2], І. Фішером [1], Дж. Хіксом [4], М. Фрідманом [3] та ін.

Діяльність суб'єктів господарювання в умовах впливу кризового стану на національну економічну безпеку та її фінансову складову розглянута в роботах таких вітчизняних вчених-економістів, як О.І. Барановський [7], З.В. Герасимчук [6], М.М. Єрмошенко [10], С.В. Міщенко [8], А.І. Сухоруков [9], А.І. Шевцов [11], що у дослідженнях відображають різні аспекти розвитку фінансової складової національної економічної безпеки.

Але деяким теоретико-методологічним аспектам функціонування фінансової складової національної безпеки в умовах погіршення економічної ситуації в країні приділено недостатньо уваги. Так, вимагає більш глибокого осмислення питання щодо потенціалу фінансової безпеки і формування оптимальної моделі стратегічного управління фінансовою безпекою в передумовах кризового стану національної економіки.

Метою роботи є аналіз впливу кризових ситуацій на безпеку національної економіки та виявлення факторів, що викликають загрози фінансовій складовій національної економічної безпеки.

Викладення основного матеріалу дослідження. Кризова ситуація виникає на зламі будь-якої системи, коли на неї впливають зовнішні (економічні, виробничі, соціальні) та внутрішні (брак коштів, низький рівень кваліфікації кадрів, недостатність достовірної інформації) чинники, які можуть призвести до її руйнування або загибелі. Представники класичного напрямку по-різному характеризують фінансово-економічну кризу. Зокрема, І. Фішер (Fisher, 1916) характеризує кризу таким чином: «Криза – це, коли точки зору серйозно змінюються» [1]. Таке визначення кризи дозволяє припустити, що йдеться про тимчасовий інтервал, протягом якого відбувається реструктуризація суб'єктів господарювання. Дж. Кейнс (Keynes, 1936) говорив про кризу як про падіння інвестиційного потенціалу, скорочення господарської активності та масові звільнення [2].

М. Фрідман (Friedman, 1967) назвав кризу рецесією, під цим поняттям він розумів тимчасову фазу, протягом якої відбувається спад господарської активності [3]. А представники західної неокласичної школи, зокрема, Дж. Хікс (Hicks, 1965) вважають, що криза є наслідком випадкових дій, імпульсів і шоків на економічну систему, що спричиняє дисбаланси у фінансових та економічних відношеннях учасників процесів. При цьому акцентують увагу на тому, що характерною особливістю кризи є періодичність її появи [4].

Але незалежно від стану економіки необхідно пам'ятати, що фінансово-економічна криза є складовою циклічного розвитку міжнародної економіки. Фактично, світ із періодичністю 10-12 років переживає цикл криз, що характерно для капіталістичного виробництва. За роки незалежності України її реальний валовий внутрішній продукт скоротився на 35 %. Згідно з даними Світового банку, це – найгірший

результат у світі за останні 24 роки. Із 166 країн, що представили статистику валового внутрішнього продукту за 1991-2014 роки, він знизився в п'яти випадках. Україна випередила Молдову (-29 %), Грузію (-15,4 %), Зімбабве (-2,3 %) та Центральнаафриканську Республіку (-0,94 %). Валовий внутрішній продукт інших країн світу збільшився.

Нинішній кризовий стан національної економіки, початок якої пов'язують із зміною політичної влади, не більш ніж нове сповзання до дна економічної ями, в яку країна потрапила чверть століття тому. Останніми роками Україна потрапила у велику залежність не лише від експорту, імпорту, а й від світової фінансової системи, отримавши від міжнародних організацій кредитів на десятки мільярдів доларів.

Кабінет міністрів у 2016 році допускає зростання валового внутрішнього продукту на 2 % за інфляції 12 % при оптимістичному сценарії і падіння на 0,3 % за інфляції 14,7 % при песимістичному сценарії. У 2017 році Кабінет міністрів України прогнозує зростання валового внутрішнього продукту на 3,5 % і на 1 % при оптимістичному або песимістичному сценаріях. У 2018 році прогнозується зростання на 4 %. Але падіння валового внутрішнього продукту за підсумками першого кварталу 2015 року порівняно з першим кварталом минулого року становило 17,6 % [5].

В процесі вивчення і аналізу причин, що призвели безпеку національної економіки, зокрема, її фінансову складову, спочатку до передкризового, а потім і до кризового стану, визначено чинники, які викликають загрозу оздоровленню національного господарства, збереженню фінансової незалежності і захопленню національної економіки за рахунок іноземного капіталу.

Перший чинник – це зміна економічного курсу та зупинення реформ. З початку 2005 року влада різко змінила курс економічної політики. Як наслідок знизилась економічна активність суб'єктів господарювання в базових галузях господарства. Почалася реприватизація, переуступка активів, усунення з ринку одних учасників та просування інших. Посилився перерозподіл податкових, митних пільг та бюджетних преференцій. Зросло податкове навантаження – весь приріст валового внутрішнього продукту країни формувався за рахунок чистих податків.

В соціальній сфері національного господарства зупинено навіть розпочаті програми ринкових реформ. Сучасні вчені, наприклад,

З.В. Герасимчук та І.М. Вахович, акцентують увагу на тому, що зупинилось запровадження інноваційної моделі розвитку постіндустріального укладу, моделі солідарної відповідальності держави та бізнесу і моделі соціальної відповідальності перед працівниками [6]. Національна економіка країни залишалася високовитратною, енергомісткою і з високою часткою проміжного споживання. Стратегія прориву обернулася стратегією провалу.

Другий чинник – реалізація агресивної імпоротної політики. Влада не раз критикувала експортну залежність України. Але вона нічого не зробила, щоб знизити експортну залежність та розширити внутрішній ринок. Більше того, вона зробила економіку імпортозалежною. В 2009 році внаслідок зростання імпорту і незростання експорту негативне сальдо стало 5,9 млрд. дол., що у співвідношенні до експорту становило 47,2 %. У подальші роки ситуація в цьому напрямі більше погіршилася. У 2013 році негативне сальдо зовнішньої торгівлі з Європейським Союзом сягнуло 10,8 млрд. дол. або 53,2 % до українського експорту [5]. По суті, у 2013 році негативне сальдо зовнішньої торгівлі (- 8,5 млрд. дол.) головним чином визначалося за рахунок незбалансованої торгівлі з Європейським Союзом.

Однак у першому півріччі 2014 року відбулося збалансування зовнішньої торгівлі України. Вперше після 2004 року сальдо зовнішньої торгівлі стало знову позитивним (3 млрд. дол.). Позитивна динаміка окреслилася практично з усіма країнами – торговими партнерами країни, у тому числі з Росією та Європейським Союзом, щоправда, з Європейським Союзом – істотніше.

Третій чинник – втрата довіри інвесторів. Важко назвати інший показник, який би краще характеризував ситуацію в економіці, ніж інвестиційний рівень. Спад інвестиційних можливостей – сигнал початку фінансово-економічної кризи. Активне інвестування – реальна ознака виходу з кризи. Це сталося й в Україні, але поки що в першому варіанті. Падіння темпів приросту інвестицій в основний капітал національного господарства почалося ще у 2005 році. Уже тоді це було сигналом про насування економічної кризи, а далі сигнали були ще тривожніші. У 2008 році обсяги інвестицій в Україні знижувалися щоквартально. Середній приріст інвестицій за період 2005-2010 роки становив всього 0,9 % або у 20 разів нижчий, ніж у 2000-2004 роки (20,7 %). Інвестиції скоротилися по всіх джерелах фінансування та найбільше – з боку приватних інвесторів.

Експерти, зокрема, О.І. Барановський, наголошують, що якщо говорити про виведення економіки з рецесії або її подальший розвиток, іншого джерела коштів, ніж інвестиції, просто не існує. Неможливо забезпечити стійке зростання тільки за рахунок міжнародних позик [7]. А саме це намагається зробити уряд за допомогою кредиту Міжнародного валютного фонду. Уряд повинен не збільшувати зовнішній борг, а негайно кинути всі сили на повернення інвестора в Україну. Якщо це не вдасться, країну очікує грецький сценарій.

За інформацією Державної служби статистики України [5], у 2014 році у вигляді інвестицій в Україну надійшло практично 46 млрд. дол. Жоден світовий банк не зможе надати кредит такого розміру. Це якщо не згадувати про те, що на ці гроші не нараховуються відсотки та їх не треба повертати. Крім того, інвестиції безпосередньо надходять у реальний сектор економіки і моментально приносять економічний ефект: відраховуються податки, створюються робочі місця, сплачуються зарплати.

Четвертий чинник – розкручування інфляції та девальвації валюти. У 2005 році влада заговорила про необхідність зміцнення гривні, оскільки за роки її існування вона знецінилась у 3 рази. У 2008 році ініціатива ревальвації гривні повторилась, проте на відміну від 2005 року погіршилася ситуація з платіжним балансом. Якщо в 2005 році було позитивне сальдо платіжного балансу 6,9 млрд. дол., то в 2008 році стало негативне – близько 13 млрд. дол. Тому в 2009 році при дефіциті платіжного балансу ревальвація гривні обернулася її девальвацією. У 2009 році зафіксована найвища після 2000 року інфляція 22,3 %. Інфляція в Європі становила 1,6-2,6 %, тобто у 10 разів менше.

Як зазначає український економіст С. В. Міщенко, при такому зниженні купівельної спроможності та споживчого попиту мала б бути не інфляція, а дефляція. У країнах Західної та Центральної Європи так і сталось [8]. У 2008 році Україна стала чи не єдиною країною світу, де була інфляція й в той же час здійснювалася ревальвація одиниці. Тобто купівельна спроможність гривні на внутрішньому ринку знижувалась, а її валютний еквівалент зростав, тоді як у попередні роки в Україні, як і в багатьох інших країнах, девальвація грошової одиниці, як правило, була наслідком інфляційних процесів. У таких економіках доларизація ставала нестримною, оскільки населення і підприємства намагалися уникнути ризиків, пов'язаних з активами у національній валюті.

Зростання індексу споживчих цін у 2014-2015 роках стало приводом для занепокоєння українців. Швидка девальвація національної валюти, залежність від імпорту, війна та втрата території, підвищення комунальних тарифів, цін на пальне та їжу спричинили його зростання

та втрату довіри населення до гривні. Цикл кризи 2008-2010 років повторився, але цього разу – з більшим розмахом. Гривня знецінилася на 93,5 % у 2014 році та на 34 % - у 2015 році. Логічно, що індекс споживчих цін досягнув 49,6 % в річному обрахунку за січень-серпень 2015 року. Оскільки підґрунтя для заміни активів було закладене ще кризою 2008-2010 років, цього разу небезпечна динаміка набрала більшої швидкості.

П'ятий чинник – зростання боргової залежності. У 2008 році зовнішня боргова залежність країни виросла на 40 %, а внутрішня заборгованість – на 60 %. У 2010 році запозичення уряду шляхом випуску облігацій внутрішньої державної позики виросли в 2,5 рази і досягли 70 млрд. грн. До того ж основним покупцем облігацій внутрішньої державної позики добровільно примусово став Національний банк України: пакет облігацій за рік виріс в 5 разів. Активними покупцями облігацій внутрішньої державної позики стали комерційні банки. Зважаючи на високу дохідність та незначні ризики (є ж гарантія уряду), банки скоротили кредитування національної економіки, а кошти направили на купівлю облігацій внутрішньої державної позики [9]. Також уваги заслуговує ситуація з запозиченнями Міжнародного валютного фонду. Як зазначає у своїх працях відомий вчений-економіст М. Єрмошенко, за 10 років (1994-2004 роки) країна отримала від Міжнародного валютного фонду 3,9 млрд. дол. та в 2005 році достроково погасила 1,6 млрд. дол. У 2009 році уряд вперше за 10 років знову запросив кредит Міжнародного валютного фонду та отримав згоду на 16,4 млрд. дол. – безпрецедентна для країни сума. У 2010 році кредит був наданий на погашення бюджетного дефіциту країни і на сплату заборгованості [10]. Але, за умовами Міжнародного валютного фонду, кредити надаються на підтримку платіжного балансу. За 2010-2012 роки заборгованість перед Міжнародним валютним фондом виросла в 25 разів.

У 2014 році загальний зовнішній борг країни склав майже 53 % валового внутрішнього продукту. Починаючи з 2005 року держава фактично жила не за рахунок економіки, а за рахунок зовнішніх запозичень. На сьогоднішній день 42,9 % залежності бюджету від валового внутрішнього продукту, це залежність держави від боргових зобов'язань. У 2015 році цей показник складе 804 млрд. грн., це 53 % від валового внутрішнього продукту, тоді як гранично допустимий рівень за показниками Міжнародного валютного фонду повинен складати не більше 60 %. За словами економістів, 10 % бюджету йде

на обслуговування сплати відсотків по боргам, а в 2015 році країна приростить 129 млрд. грн. боргу за рахунок росту курсу долара.

Таким чином, перераховані чинники виявили дії, які призвели економіку національного господарства до кризового стану і загрожують безпеці економіки та її головної складової фінансової безпеки, що може проявитися у вигляді зниження фінансової стійкості суб'єктів національної економіки, втрати фінансової незалежності та допущення захоплення національної економіки за рахунок іноземного капіталу. Тому в таких умовах, у багатьох країнах світу розробляється та реалізується комплекс антикризових заходів, спрямованих на зміцнення фінансової складової економічної безпеки в системі антикризового управління суб'єктами національного господарства.

У 2010 році уряд країни розробив антикризову програму та оголосив про реалізацію масштабних інфраструктурних і інвестиційних проектів у базових галузях національного господарства. У програму було включено близько 100 проектів, розрахованих на 5 років, на суму 150 млрд. грн. Проте програма економічного розвитку країни на 2010-2015 роки, так і не прийнята. Антикризова політика в Україні – це була спонтанна реакція, на яку вплинули політичні та лобістські інтереси. Дії уряду не відповідали головним напрямам антикризової політики, що і призвело до надмірного поглиблення та затягування фінансово-економічної кризи.

Крім того, існує ще одне питання, яке обговорювалося протягом років й часто привертало увагу політиків, чиновників, науковців та фахівців: чи робити реформи під час фінансово-економічної кризи. Так, А. І. Шевцов зазначає, що необхідно виходити з того, що криза не лише завдає шкоди, однак й руйнує неефективне, непотрібне, звільняє місце для нового. Саме у цій продуктивній функції кризи криється можливість та необхідність реформ [11]. Малобюджетні реформи, спрямовані на швидке поліпшення ситуації в галузі і регіоні, не лише можливі – вони необхідні. Є реформи, які не вимагають під час фінансово-економічної кризи великих витрат і забезпечують ефективну реалізацію процесів. Це заходи з енергозбереження, раціонального ведення житлово-комунального господарства та ін. Що ж до реформ у фінансовому секторі економіки, то їх, безперечно, потрібно проводити.

Вплив кризи на фінансове забезпечення національного господарства в країні характеризується послабленням зв'язків між складовими фінансової системи, незбалансованістю бюджетних доходів або видатків, зростанням заборгованості, нераціональною

структурою бюджетних витрат і неоптимальним рівнем податкових стягнень для формування бюджетів усіх рівнів.

Тому основними напрямками подолання фінансової нестабільності країни та забезпечення оптимального рівня фінансової безпеки економіки можуть бути: запровадження режиму економії щодо витрачання бюджетних коштів; фінансування збиткових або низькорентабельних виробництв господарства; стабілізація фінансової системи шляхом оптимізації бюджетної і податкової політики; зниження зовнішньої та внутрішньої заборгованості і забезпечення умов для активізації інвестиційної діяльності; мінімізація залежності регіонів від державного бюджету і нормалізація фінансових потоків. У зв'язку з чим, у сучасних умовах особливу актуальність має розробка державної стратегії (рис. 1) розвитку фінансової складової національної економічної безпеки, яка повинна включати наступні положення.

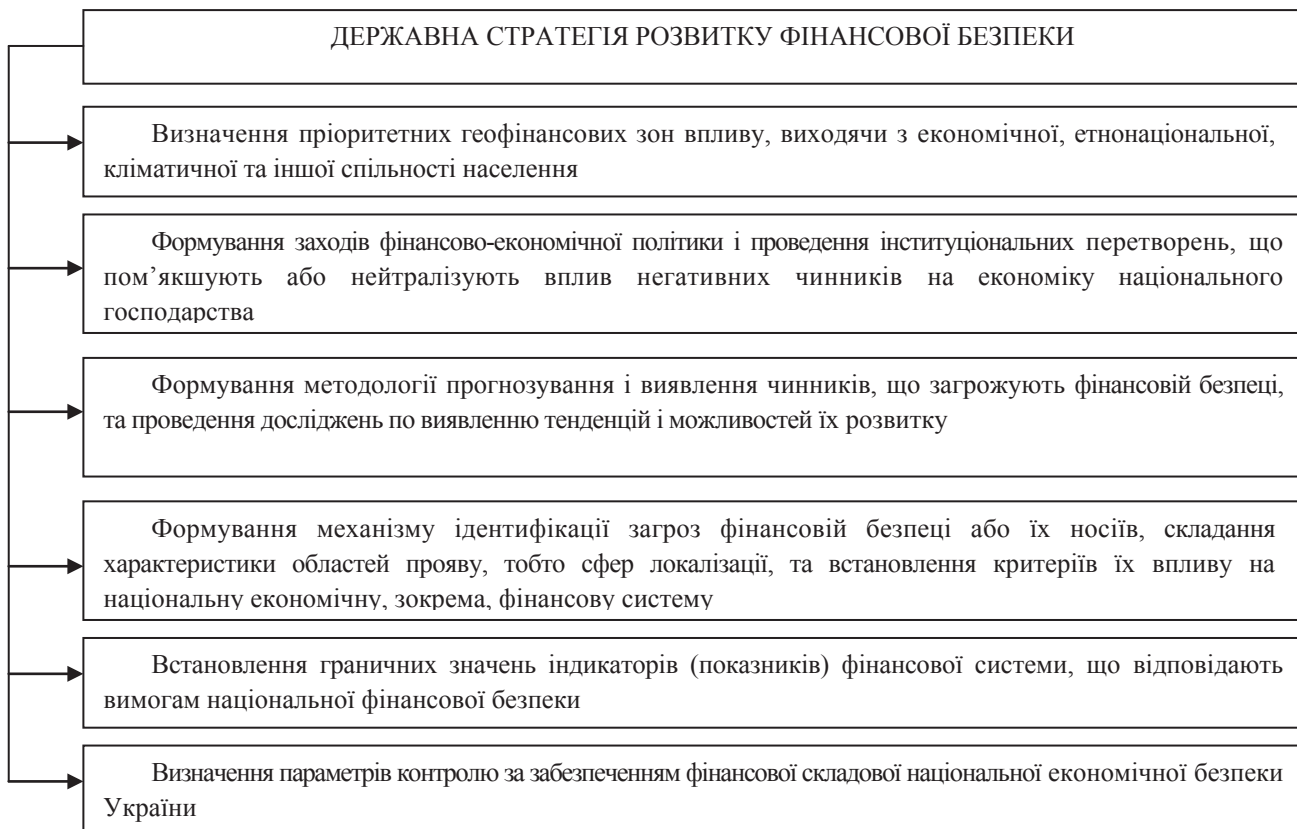

Рис. 1. Структурно-логічна схема реалізації головних положень Державної стратегії розвитку фінансової безпеки України

Джерело: розробка автора

В той же час виникає необхідність формування системи заходів щодо регулювання органами влади світових фінансових потоків, які впливають на економіку, а саме, запобігання негативного впливу на відтворювальні процеси господарства і виникнення фінансових зобов'язань, не підкріплених правовими або етичними нормами. При цьому в Україні необхідно розробити методи боротьби з недобросовісною поведінкою

контрагентів по зовнішньоекономічних договорах для захисту фінансової складової національної економіки від штучно створених фінансових криз, механізми захисту від різного роду ризиків або інвестиційних проектів, що не співпадають з національною стратегією економічного розвитку і механізми забезпечення належної для країни участі в перерозподілі світового доходу.

Висновки. В результаті проведеного аналізу причин кризового стану національної економіки країни, що загрожують національній фінансовій безпеці, досліджено обставини, які призвели економіку національного господарства до кризової ситуації. Проаналізовано вплив кризових ситуацій на забезпечення економічної безпеки країни, в структурі якої особливо значимий сегмент займає фінансова безпека та запропоновано заходи щодо їх попередження. Обґрунтовано необхідність розробки державної стратегії розвитку фінансової безпеки країни, оскільки нехтування станом фінансової складової економічної безпеки може призвести до катастрофічних наслідків: занепаду галузей господарства, банкрутства суб'єктів господарювання і, зрештою, підриву системи життєзабезпечення країни з подальшою втратою суверенітету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Fisher I. Elementary Principles of Economics [Electronic resource] / I. Fisher. – Access mode: <https://archive.org/details/elementaryprinc00fishgoog>
2. Keynes J. The General Theory of Employment, Interest and Money [Electronic resource] / J. Keynes. – Access mode: <https://www.marxists.org/reference/subject/>
3. Friedman M. The Role of Monetary Policy [Electronic resource] / M. Friedman. – Access mode: <https://www.aeaweb.org/aer/top20/58.1.1-17.pdf>
4. Hicks J. Capital and Growth [Electronic resource] / J. Hicks. – Access mode: <http://www.cambridge.org/ec/academic/subjects/economics/history-economic-hought-and-methodology/markets-money-and-capital-hicksian-economics-twenty-first-entury>
5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] / Офіційний сайт. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Герасимчук З. В. Роль фінансової безпеки у реалізації цілей регіону / З. В. Герасимчук, І. М. Вахович // Економічна теорія. – 2009. – № 2. – С. 73-84.
7. Барановський О. І. Фінансова безпека: [монографія] / О. І. Барановський. – К.: Фенікс, 1999. – 338 с.
8. Міщенко С. В. Критерії і показники оцінки стабільності функціонування фінансового сектору / С. В. Міщенко // Вісник Національного банку України. – 2008. – № 9. – С. 36-45.
9. Сухоруков А. Сучасні проблеми фінансової безпеки країни: [монографія] / А. І. Сухоруков. – К.: НІПМБ, 2005. – 140 с.
10. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. М. Єрмошенко. – К.: КНТЕУ, 2001. – 309 с.
11. Шевцов А. І. Актуальні проблеми економіки України в контексті світової фінансової кризи / А. І. Шевцов, Г. І. Мерніков // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 1. – С. 80-85.